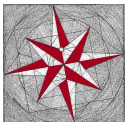

DE TUINEN VAN HET VREDESPALEIS:

WAARDESTELLING EN AANBEVELINGEN VOOR HERSTEL EN BEHEER

Eerste ontwerp van Thomas Mawson voor Vredespaleis met Vredespaviljoens, berceaus en obelisk

OLDENBURGERS HISTORISCHE TUINEN / OHT
Amsterdam januari 2005.

INHOUD

1. Inleiding.
2. De ligging van het paleis in haar omgeving, vroeger en nu
3. De beschrijving van het ontwerp van Thomas Mawson en de betekenis hiervan in haar tijd.
4. De ontwikkeling en aanpassing van de tuinen tussen 1908 en 2004
5. Het historische en tegenwoordige plantensortiment: aanbevelingen
6. De betekenis van de tuinen anno 2004
7. Conclusies en aanbevelingen voor beheer en herstel

1. Inleiding

De Carnegie - stichting heeft ons bureau gevraagd een waardestelling en een algemeen advies op te stellen ten aanzien van de historische tuinen rondom het Vredespaleis, in verband met vragen die gerezen zijn over het huidige beheer van de tuinen en in verband met geplande nieuwbouw van het Academie- en bibliotheekgebouw.

We stellen ons voor dat de resultaten van dit onderzoek heldere aanbevelingen zullen aandragen over het toekomstig beheer, behoud en herstel van de historische en eventuele nieuwe tuin/parkstructuren, en de beplantingen.

Voor een waardestelling van tuinen en parken in het algemeen vraagt men zich af hoe men de waarde van tuinen en parken kan samenstellen en in samenhang daarmee welke beleidsbeslissingen ten aanzien van inrichting, beheer en behoud hieruit voortvloeien.

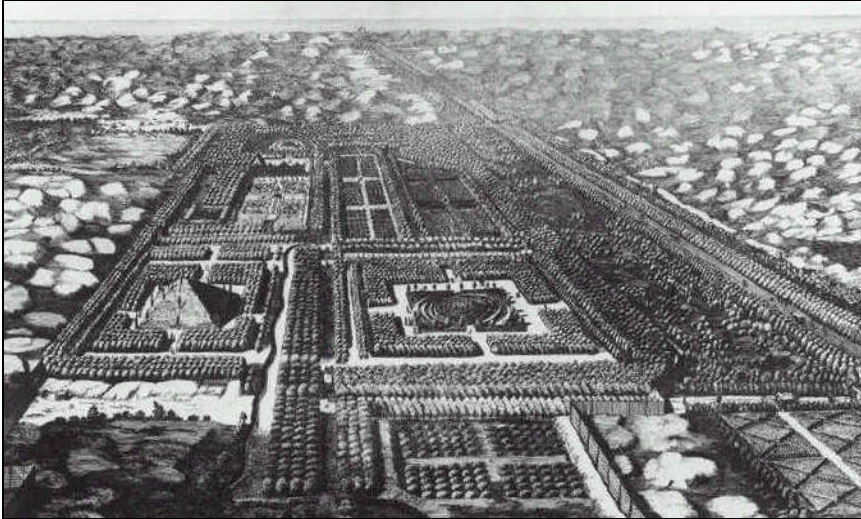
Voor het waarderen van een park is een vergelijkend onderzoek noodzakelijk. Men dient dan naast het uitvoeren van een algemeen (tuin)architectuurhistorisch onderzoek, ook aandacht te besteden en zelfs de nadruk te leggen op vergelijkend historisch onderzoek, zowel op het niveau van regionale of nationale landschapshistorie, als ook op het gebied van de tuinarchitectuurhistorie en biohistorie (beplanting etc.). Deze methode van vergelijkend tuinhistorisch onderzoek reikt de gebruiker duidelijk uitgangspunten aan voor inrichting, behoud, beheer, en herstel van tuinen en park.

In het kort kunnen we ons drie kernvragen stellen, die achtereenvolgens behelsen wat a) de karakteristieke kwalitatieve kenmerken zijn van de plaats/locatie van de tuin of het park (genius loci); b) wat de karakteristieke kenmerken (vormprincipes) zijn van het werk van de tuinarchitect(en); en c) wat de karakteristieke kenmerken zijn van het toegepaste plantensortiment. De antwoorden op deze drie vragen moeten een korte karakteristieke beschrijving van de tuin opleveren. Om de waarde vervolgens vast te stellen wordt een kort vergelijkend onderzoek gedaan naar overeenkomstige tuinen/parken uit ongeveer dezelfde periode en in hetzelfde land en/of dezelfde regio. Op basis van dit vergelijkend tuinhistorisch onderzoek zal deze waardestelling worden opgemaakt.

2. De ligging van het Vredespaleis in haar omgeving, vroeger en nu.

Het Vredespaleis is anno 2004 gelegen midden in de bebouwing van Den Haag, in de voornamelijk villawijk 'Zorgvliet' tussen Park Zorgvliet/Catshuis (noord), de Portugees Israelitische Begraafplaats /Archipelbuurt (oost), het Zeeheldenkwartier (zuid) en Duinoord (west). De locatie zelf wordt omsloten door de Carnegielaan, de Carnegieweg, het Carnegieplein en de Laan van Meerdervoort. In 1902 werd een deel van de buitenplaats Zorgvliet - in 1652 gesticht door Jacob Cats ¹, en vanaf het einde van de 17de eeuw bewoond door de superintendant van Willem III, Hans Willem Bentinck - tot

¹ We zullen niet nader ingaan op de geschiedenis van het 17de eeuwse landgoed Zorgvliet, aangezien het in dit rapport beslist te ver voert en geen gegevens oplevert die bruikbaar zijn voor het doel van deze opdracht. Interessant is wel dat volgens het artikel van Leeuwin (zie noot 4)

Figuur 1: Overzicht buitenplaats Zorgvliet, ca. 1700, langs de Scheveningse Weg.

villapark bestemd. Nadat vele plaatsen voor het Vredespaleis waren geopteerd (o.a. Malieveld) en ook weer waren afgeketst, werd in 1904 de toekomstige plaats voor het Vredespaleis aangewezen, achter de aan de Scheveningseweg gelegen voormalige buitenplaatsen Buitenrust en Rustenburg, die in 1839 door kroonprins Willem II aan zijn in 1837 gekochte nieuwe bezitting Zorgvliet waren toegevoegd, omdat hij hier een groot nieuw paleis wilde bouwen². De tuinarchitect Hugo A.C. Poortman was bij deze aanwijzing betrokken³. Prins Willem II had met de koop van Zorgvliet, Buitenrust en Rustenburg een strategisch punt voor zijn paleis uitgekozen, namelijk langs de weg tussen Paleis Noordeinde en Scheveningen (Anna Paulownastraat/Scheveningseweg). Zijn nieuwe paleis kon zo een prachtige uitvalsbasis worden voor rijtochten naar de stranden van Scheveningen, Wassenaar en Kijkduin. De bouw van het paleis heeft echter geen doorgang gevonden.

Figuur 1: Tuin van Huis Buitenrust , afgebroken in 1912. Coll. Gemeentearchief Den Haag.

het thema Vrede in de tuin van Zorgvliet al speelde in de tijd van de bewoner Hans Willem Bentinck (rond 1700).

² Zie H. van der Wijck: *De Nederlandse Buitenplaats*. 1982. p. 373 - 378.

³ Zie Coll. Hugo Poortman, Bibliotheek Wageningen UR.

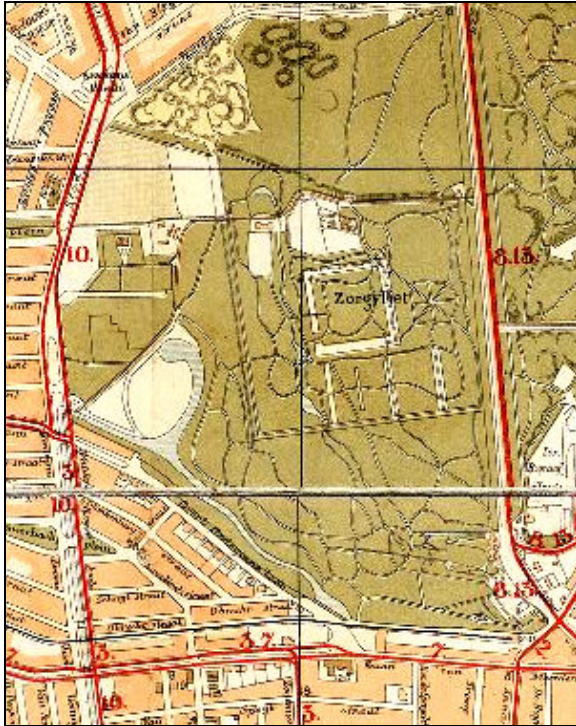
Figuur 2: Situatie van de huizen Buitenrust en Rustenburg, vóór 1908. Rechts Rustenburg.

Kaartje Archief Vredespaleis en foto Gem. Archief. Den Haag.

Op het terrein dat later voor het Vredespaleis is vrijgemaakt waren eerder de buitenplaatsen Buitenrust en Rustenburg gevestigd, die in 1912 werden afgebroken ten gunste van de bouw van het Vredespaleis. Buitenrust had zijn ingang ter hoogte van het kruispunt van de Scheveningseweg en de Burgemeester Patijnlaan. De ingang tot het Vredespaleis kwam te liggen bij het huis Rustenburg op de hoek van de Scheveningseweg en de Anna Paulownalaan. Op de kaarten van John C. Bignell (HGA, hier niet afgebeeld) uit 1888 en die van Van Holkema & Warendorf uit 1907 (bijna zelfde situatie wat betreft de toekomstige locatie van het Vredespaleis) is de voormalige 19de - eeuwse situatie met bosaanleg goed te zien, evenals het feit dat het terrein achter genoemde huizen landschappelijk was ingericht met als hoofdader de Haagse Beek, die achter het huis Buitenrust toen al tot een rechte vijver was gemodelleerd, op dezelfde plaats als nu de vijver bij de rozentuin.

De Bodemkaart van Nederland en de Geomorfologische Kaart van Nederland leveren geen nadere bijzonderheden, omdat deze kaarten geen details vertonen in bebouwde - kom - gebieden. We weten dat de buitenplaats Zorgvliet op een strandwal is gelegen en dat de bodem oorspronkelijk uit arm zand bestaat. De keuze van de beplanting van de Vredespaleis - tuinen is hiervan uiteraard afhankelijk geweest.

Op stadskarten uit 1880 (J.C. Bignell), 1906 (G. Vormer en C. Bredée) en 1907 (hieronder) is duidelijk de ligging van Huis Buitenrust ten opzichte van het Huis Zorgvliet te zien, beide aan de Scheveningse Weg. De uitgekozen plek was voor het Vredespaleis uiterst gunstig te noemen. Het terrein lag aan de rand van de bewoonde kern van de residentie en grensde aan een groter landgoed, zodat tamelijke veel rust en veiligheid was gewaarborgd.

Kaartdetail Den Haag, 1907. Vervaardiger en uitgave Van Holkema & Warendorf. Litho. Hierop is te zien de ligging van het oude Zorgvlied (binnen de stippellijn) en van Huis Buitenrust (links van de weg naar Scheveningen en van Huis Rustenburg (rechtsonder, links van de Scheveningsweg. Deze buitenplaatsen werden in 1839 door Kroonprins Willem (II) bij Zorgvlied gevoegd.

3. De beschrijving van het ontwerp van Thomas Mawson en de betekenis hiervan in haar tijd 4.

Op de Vredesconferentie in 1899 werd besloten een Internationaal Hof van Arbitrage en een bijbehorende bibliotheek voor internationaal recht op te richten en deze te vestigen in Den Haag. De Amerikaanse zakenman en pacifist Andrew Carnegie (1835 - 1919) schonk in 1903 anderhalf miljoen dollar voor de bouw en instandhouding van een paleis dat zou dienen tot huisvesting van dit Permanente Hof van Arbitrage en een bibliotheek voor internationaal recht. Het Hof was bedoeld om als scheidsrechter op te kunnen treden bij conflicten tussen verschillende landen en het paleis kreeg de naam Vredespaleis. Daarnaast vonden ook het Internationaal Hof van Justitie en de Academie voor Internationaal Recht hun onderkomen in het Vredespaleis

Om het geld goed te beheren en de bouw en aanleg van de omringende tuinen te financieren, werd vervolgens de Carnegie - stichting opgericht. Haar eerste taak was het uitschrijven van een internationale Architectuur - prijsvraag voor het gebouw. Deze werd - na bekendmaking op 11 mei 1906 - gewonnen door de Franse architect L.M. Cordonnier⁵. Het was een eclectisch ontwerp met vormen uit de late gothiek en de renaissance. Ook de beheerderswoning en het interieur van het gebouw zijn in deze stijl uitgevoerd. Een tuinontwerp zou later volgen want de deelnemers aan de prijsvraag hadden hier geen

4 Veel historische gegevens voor dit rapport werden overgenomen uit het artikel van Edward W. Leeuwijn, 'The Arts of Peace': de tuinen van het Vredespaleis in Den Haag naar ontwerp van Thomas Hayton Mawson, in *Tuinkunst: Nederlands Jaarboek voor de geschiedenis van tuin - en landschapsarchitectuur*, nr. 3, 1997 (1998), p. 121 - 150.

5 De ontwerpen die toen werden ingezonden zijn in langdurig bruikleen gegeven aan het Nederlands Architectuurinstituut/Nai te Rotterdam. Zie ook http://www.nai.nl/nl/collectie/nieuws/2003/0307_vredespaleis.html H.P. Berlage en E. Cuypers waren de Nederlandse inzenders.

voostellen voor gedaan omdat ze wisten dat dit niet in het programma van eisen was opgenomen.

In 1908 werd een besloten prijsvraag voor de tuinen uitgeschreven. Hiertoe werden drie tuinarchitecten uitgenodigd, namelijk Thomas H. Mawson, Leonard A. Springer⁶ en Henri E. de Wilde. De jury heeft Mawson als prijswinnaar uitgekozen. Achteraf beschouwd is het opmerkelijk dat men Springer had uitgenodigd voor dit project, daar van hem bekend is dat hij een voorliefde had voor de natuurlijke landschapsstijl en daar men in Den Haag toch al aan Springer twijfelde, omdat hij zo'n slechte naam had verkregen door zijn rigoureuze kapplannen in de Haarlemmerhout enige jaren daarvoor. Ook zijn plan voor het villapark 'Zorgvlied' (eveneens 1908) werd afgewezen om die reden.⁷

Thomas Mawson (1861 - 1933) had vanaf 1885 een hoveniersbedrijf in Windermere in het Lake District. Door veel aan prijsvragen mee te doen hoopte hij zijn naam te vestigen. Dat is hem zeker gelukt. In 1909 was hij zelfs de eerste hoogleraar in de landschapsarchitectuur in Liverpool. Hij was een aanhanger van de Arts & Crafts Beweging en later kreeg hij - ook door zijn vele publicaties - grote internationale bekendheid tot in Amerika en Canada.⁸ Dat Mawson een aanhanger was van de Arts & Crafts Beweging is duidelijk aan het ontwerp voor de tuinen van het Vredespaleis te zien. Deze beweging streefde naar eenheid tussen huis en tuin. Deze eenheid kon bereikt worden door de zichtassen van de tuin als verlengde van de middenassen van het huis of als verlengde van de gevels te projecteren. We zien dit heel duidelijk in Mawsons ontwerp aan de noord -, oost - en westzijde van het paleis.

Wat zijn nu de karakteristieke kenmerken van het ontwerp van Mawson en zijn deze ook typisch voor de heersende tuinarchitectuur van die tijd?⁹ Hoewel zijn eerste ontwerpen van het paleis een veel rijkere en grootsere opzet vertoonden, met veel ornamenten die het thema 'Vrede' moesten representeren, bespreken we hier alleen het derde, veel goedkopere en uitgevoerde ontwerp.¹⁰

Allereerst valt op dat het middelpunt van het paleis ongeveer op de helft ligt van de lijn die men kan trekken tussen toegangshek aan de oostzijde en afsluithek aan de westzijde van het park. Deze lijn vormt de oost - west - middenas van het ontwerp. De noord - zuid - middenas loopt van de bank midden achter de grote vijver door het middelpunt van het paleis zuidwaarts.

De tuin aan de oostzijde van het paleis vormt de entree van de tuin en is aangelegd in een geometrische stijl. Deze had de functie grandeur uit te stralen. Langs de oost - west - middenas van symmetrie is de tuin aan beide zijden met eenvoudige perken opgebouwd. Centraal loopt een lange grasstrook; aan beide zijden hiervan zijn langwerpige bloembedden gelegen in gras, afgeperkt door buxus en begeleid door taxus - bomen. Deze centrale grasstrook was in het begin aan beide lange zijden langs de toegangspaden, versierd met bloemenslingers.¹¹ De volgende ruimte na de entreepartij is een ovaalvormig plein verdeeld door drie grasperken met taxusbomen. De zijperken worden door een soort marmeren accolade aan elkaar gesmeed. Het ovale plein vóór het paleis is ingebed in vier driehoekige perken die volgens verschillende oude luchtfoto's van een dichte, 2 - 3 m. hoge aanplant waren voorzien. Door deze hogere beplanting probeert Mawson het ovale plein meer intiem te maken, afgescheiden van de werkelijke toegangslaan (zie ook Fig. 3, 4, 5).

6 Niet te verwarren met de architect Jan Springer van wie ook een brief in het archief van het Vredespaleis is aan getroffen.

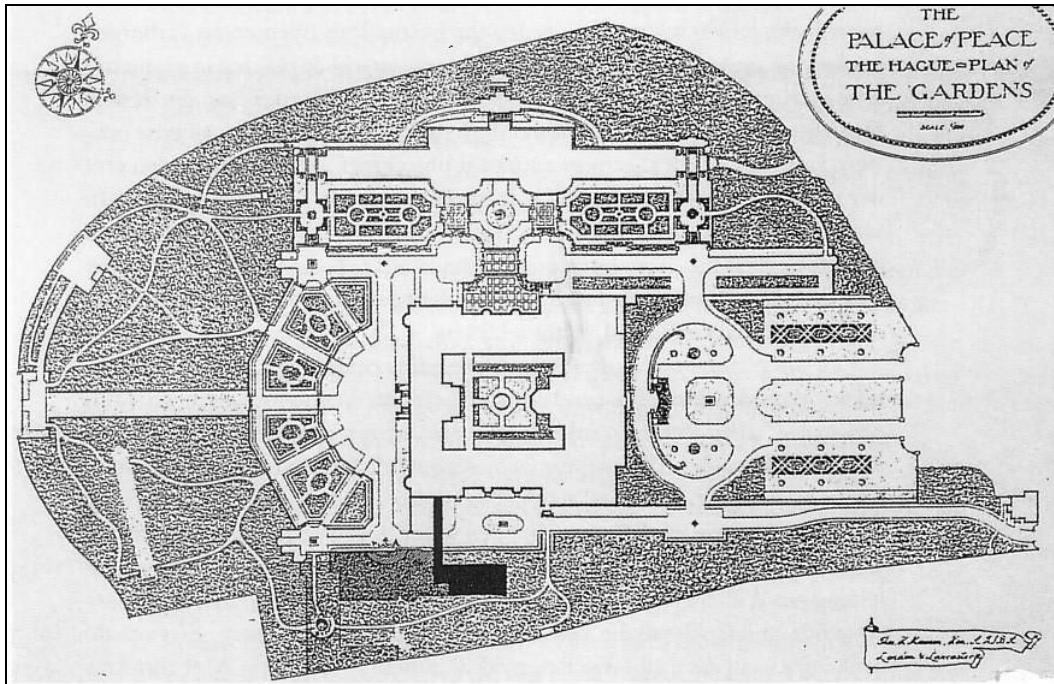
7 Mogelijk zijn de plannen van De Wilde en Springer nog te vinden in de archieven van de Carnegie - stichting, omdat het plan van Springer zich ook niet in Wageningen bevindt. Springer heeft zijn gehele collectie ontwerpen en documentatie - materiaal namelijk aan de Landbouwhogeschool Wageningen geschonken (thans Wageningen UR/Special Collecties). In deze Springer - collectie zijn bijna alle ontwerpen van Springer aanwezig, ook de niet - uitgevoerde ontwerpen, bijvoorbeeld van het villapark 'Zorgvlied'.

8 Veel gegevens over hem zijn te vinden in zijn memoires. Zie Th. Mawson. *The life and work of an English landscape architect*. 1927.

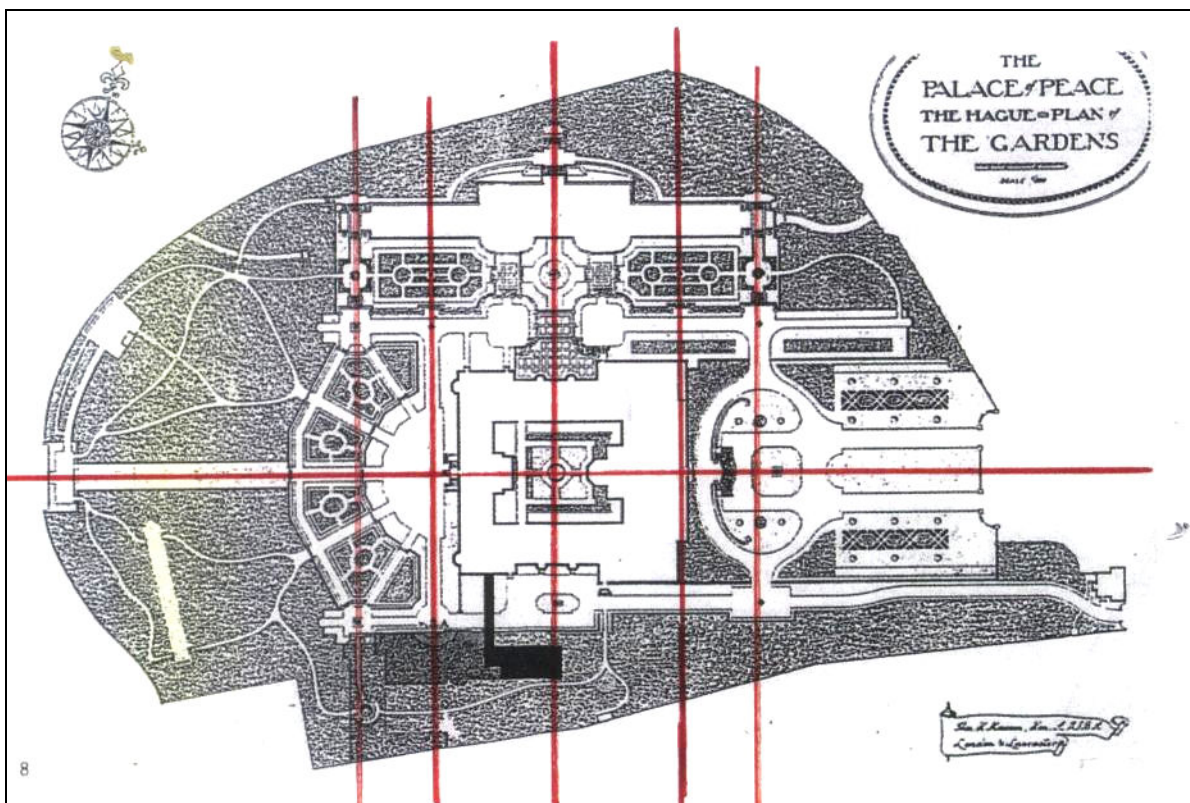
9 In Bijlage 1 is een korte lijst van tuinbeelden en vazen opgenomen.

10 Ook dit ontwerp bevindt zich in het Nederlands Architectuur Instituut / NAI in Rotterdam.

11 Zie de foto van het voorplein in het boek van Mawson: *The life and work of an English landscape architect*. 1927.

Figuur 3: Derde en uitgevoerde ontwerp van de tuinen Vredespaleis / Th. Mawson, 1908.

Figuur 4: Idem. Met ingetekend assenstelsel.

De tuin aan de zuidzijde van het paleis bestaat uit een lang pad¹² dat loopt vanaf de beheerderswoning langs de zij - ingangen van het gebouw naar de achtertuin. Ook zien we

¹² Waarschijnlijk hetzelfde pad dat in de oude situatie voor de bouw van het Vredespaleis al aanwezig was.

hier een beplante berg, de zogenaamde Parnassusberg.¹³ Ten zuiden van dit pad is bos - oorspronkelijk oud bos en later nieuwe aanplant - met een enkel smal bospad er doorheen. Dit deel van de tuin is aangelegd in een stijl, waarbij een lange rechte structuur wordt gecombineerd met oude bospaden.

De tuin achter het paleis aan de westzijde wordt eveneens gekarakteriseerd door oude landschappelijke bosdelen en geometrische patronen (gemengde stijl). Het (half) ovale terras achter het paleis is een vormherhaling van het voorplein. De afmetingen zijn bijna gelijk. Vóór het gebouw opent zich een ovaal plein; achter het gebouw wordt een terras in dezelfde ronding afgesloten. Vanuit dit terras is de middenas voortgezet als centrale lengte - as van het ontwerp tot aan het achterhek en aan beide zijden van deze middenas zijn symmetrisch tweemaal drie deeltuinen geprojecteerd die het ovale achterterras omsluiten. Het vormelement waarin drie of vijf lanen wegllopen vanuit een half rond plein noemt men ganzenvoetstructuur of patte d'oie. De zes deeltuinen worden door een pad met elkaar verbonden. Aan de buitenkant van dit pad is waarschijnlijk (te zien op Mawsons ontwerp) een taxushaag geprojecteerd. De lange middenas gaat over in een grasbaan die het bos achter de deeltuinen doorsnijdt. Het bos wordt gekarakteriseerd door enkele willekeurige slingerende bospaden en twee open ruimten, waarvan de meest noordelijke was bestemd voor kassen, kweekbakken en kweekperken. Hier is thans een grote kas waarin de oranjerieplanten overwinteren. Agaves, citrus - bomen, laurierbomen en oleanders, alle in potten en bakken verrijken tussen 15 mei en 1 oktober de tuinen en worden in de maand oktober voor de winter tegen de vorst naar deze kassen overgebracht. De lange smalle open strook in het bos ten zuiden van de lengte - as is een duinrichel, beplant met rijen lindebomen. Op een kaartje uit het begin van de 20ste eeuw, waarop de toekomstige plaats van het Vredespaleis staat aangegeven, staat dit laantje getekend en dwars op de duinrichel een kronkellaantje naar beide zijden de heuvel af. De lindenlaan en het krinkellaantje ontmoeten elkaar in een 'rond point'. Aan de noordzijde van de helling staan seringen aangegeven. Dergelijke duinrichels heeft Jacob Cats in veelvoud op Zorgvliet laten opwerpen om zijn terrein tegen wind en regen te beschermen. De bosstroken rondom het hele terrein zijn behouden bosdelen van de buitenplaatsen Buitenrust en Rustenburg.

De tuin aan de noordzijde van het paleis - waar zich de hoofdrechtszaal bevindt - wordt gekarakteriseerd door een lang tweezijdig symmetrisch bassin met daarvoor (vanuit het paleis gezien) twee regelmatig gedeelde verdiepte rozentuinen en een middenplein met - in 1937 toegevoegd - het beeld van Erasmus van de hand van Hildo Krop. Tussen dit plein en de hoofdrechtszaal ligt een ruim opgezet terras, vanwaar men op de verdiepte rozentuinen en het bassin kan kijken. Dit terras ligt echter altijd in de schaduw (op het noorden) en men kan zich daarom afvragen of het niet passender zou zijn geweest dat Mawson de rozentuinen en het waterbassin aan de westkant van het paleis had geprojecteerd, zoals ook bij alle buitenplaatsen toch de hoofdtuin altijd op het westen of zuiden ligt. Het uitzicht van de hoofdrechtszaal op de tuinen en de grote vijver heeft hier beslist zwaarder gewogen dan het ongemak van een donker schaduwterras.

Twee bruggen met pergola's over de spiegelvijver met waterlelies vormen de hoekpunten van het ontwerp aan de noordzijde. De Haagse Beek loopt onder de vijver door en verlaat deze door het bos in de noord - oosthoek van de aanleg. Achter de vijver om loopt een flauw gebogen afsluitend pad als scheiding tussen de vijver en de bosrand. Vóór deze bosrand heeft waarschijnlijk een eenvoudige cottage - tuin of heesterborder¹⁴ gelegen. Het midden van dit pad ontmoet de noord - zuid - middenlijn. Even meer naar achteren vinden we hier een grote halfronde gemetselde zitbank (in de klassieke architectuur ook bekend als exedra en ook zo genoemd door Mawson in zijn tweede ontwerp). Tussen dit pad en de vijver liggen twee grastaluds, die weer geflankeerd worden door hoekbeplantingen met taxus. Deze tuin is ontworpen in samenhang met de architectuur van het gebouw.

¹³ Ook op Zorgvliet in de tijd van Cats was al sprake van een Parnassusberg.

¹⁴ Onder een cottage - tuin wordt hier verstaan een mixed - border, bestaande uit enige vaste planten en verschillende heestersoorten.

De binnentuin. De sfeer van de tuin is duidelijk middeleeuws. De tuin ligt omsloten door de vier vleugels van het paleis (met gevels met rondboogvensters op de belétage en vensters met natuurstenen kruiskozijnen op de verdieping) en is te vergelijken met een middeleeuwse kloostergang - tuin. Het kenmerkende van een dergelijke tuin in het algemeen is dat het centrum van de tuin wordt gevormd door een tuinelement zoals een beeld of een boom of een fontein en dat de tuin door een padenkruis in vier gelijke vakken wordt verdeeld. Deze situatie is ook hier te onderscheiden. In het midden staat sinds 1922 de in 1920 door Denemarken geschonken fontein, vervaardigd van Kopenhaags porselein, met diverse dierfiguren. Ook de gevels zijn van dierenfiguren voorzien en uitgevoerd in terracotta, naar ontwerp van W.C.Brouwer. Het beeld van De Adelaar is oorspronkelijk ontworpen voor de binnenplaats (Zie Noot 23 en Bijlage 1, punt 19). Het groen bestaat voor een groot deel uit hulstbomen en rododendronstruiken. Om de gevels het mooist te laten uitkomen is het gewenst de hulst in piramiden te snoeien en de rododendrons niet te hoog te laten worden.

Concluderend kunnen we stellen dat het ontwerp van Mawson wordt getypeerd door

- a) het toepassen van de gemengde stijl en tegelijkertijd van de architectonische stijl en de cottage - stijl. De gemengde stijl houdt in dat formele geometrische ontwerpstructuren afgewisseld worden met landschappelijke structuren, zoals de overgang van de oorspronkelijke achtertuin naar het bos, terwijl padverbindingen tussen beide delen zorgen voor een eenheid. De architectonische stijl (een term die door de Engelsman Reginald Blomfield werd ingevoerd in 1892) houdt in dat in het tuinontwerp veel architectuur wordt toegepast, zoals trappen, muren, terrassen, water - en bloemenbakken, vijverranden, zoals in de rozentuin. In deze stijl wordt een sterke eenheid nagestreefd tussen huis en tuin, door vanuit één assenstelsel te ontwerpen en de zichtlijnen en paden in de tuin te richten op saillante punten van het gebouw. Ook was eenheid in baksteen en natuursteen tussen het gebouw en de architectonische elementen in de tuin een beproefd middel om rust en eenheid te bereiken. De cottage - stijl wordt gekarakteriseerd door het toepassen van 'mixed - borders' met vaste planten, gekweekte wilde planten en heesters.
- b) het behoud van een gedeelte van het bestaande bos, met voornamelijk eiken en beuken. Dit heeft er voor gezorgd dat het complex Vredespaleis vanaf het begin af aan afgeschermd werd van de omringende wijk en het drukke verkeer en zodoende kon doorgaan voor een paradijs en een echte 'Vredestuin'. Het bos heeft er beslist mede toe bijgedragen dat rust, veiligheid en privacy gehandhaafd konden worden. Het feit dat op Mawson's ontwerp heel duidelijk overgangen in de vorm van bospaden zijn aangegeven, die aansluiten op paden in de geometrische tuinen, betekent dat hij de geleidelijke overgang van tuinen naar bos en andersom net zo belangrijk vond als de overgang tussen paleis en tuinen.
- c) een afstemming op de architectuur van het paleis. Beide, paleis en tuinen, zijn als het ware aan elkaar gesmeed. Voor het tuinontwerp koos Mawson vormen uit de barok, namelijk een assenstelsel, met het huis midden op het snijpunt van de assen; een tweezijdige symmetrie in elke tuin afzonderlijk; een afsluiting van de assen (zowel voor als achter het paleis) door een half rond (meer nog ovaal) plein; een ganzevoetstructuur achter het paleis; verdiepte bloementuinen (parterres); lange grasbanen of grasperken op de hoofdas (vóór en achter het paleis). Aan het eind van de 19de eeuw groeide de interesse in het gebruik van historische stijlelementen. Mawson kende dit verschijnsel uit Engeland, maar ook in Nederland bouwde men in neo - stijlen (o.a. in de bekende neo - renaissance - stijl). De neorenaissance - stijl noemde men in Nederland Oud - Hollandse stijl, waarin ook tuinen werden aangelegd. Het Rijksmuseum is hier een goed voorbeeld van¹⁵. De materialen en bloemen zien er weliswaar anders uit aan het eind van de 19de eeuw dan in de eerste helft van de 18de eeuw, maar de structuren en patronen zijn overeenkomstig en herkenbaar. Dat het paleis een *gotische* uitstraling had (incl. de binnentuin) en omgeven werd door een tuin die meer *barokke* en *landschappelijke* kenmerken vertoonde, was in die tijd geen probleem. De eenheid - verkregen doormiddel van een oriëntatie op lijnen en gevels en het herhalen van maten en vormen - was belangrijk, niet een stijlovereenkomst.
- d) de Vredessymboliek. Deze springt echter niet meteen in het oog. Mawson had in zijn eerste ontwerp voorgesteld de Vrede te symboliseren met een Vredestempel, een Vredesfontein, een obelisk en vier

¹⁵ Dit gebouw is aan De Kunst gewijd en ook in de omliggende tuinen met zijn beelden en poorten en pergola's is het thema Kunst duidelijk waarneembaar.

Vrede - paviljoens¹⁶. Toen deze bouwwerken te duur werden geacht probeerde hij de Vrede met eenvoudiger tuinarchitectonische middelen in de tuin op te nemen, namelijk door ruimte, rust, en openheid te scheppen o.a. door middel van een enorm weids waterbassin en - zoals al eerder is opgemerkt - door een strikte eenheid te bewerkstelligen tussen architectuur en tuinarchitectuur. Door ruimte en rust in het tuinontwerp te creëren, werd volgens zijn opvatting Vrede gesymboliseerd. Wat de beplanting betreft beval hij aan bomen met niet al te grote bladeren (grote bladeren vormen een dicht bladerdak, en daardoor wordt duisternis, annex oorlog veroorzaakt); doornloze (vredelievende) struiken (behalve rozen, maar de roos is tenslotte een liefdessymbool) en een bloembeplanting in rustige (niet schreeuwende, harde) kleuren en kleurencontrasten.

Mawson heeft met bovenstaande vier uitgangspunten een waardig paradijs geschapen. We zullen - na vergelijking met andere contemporaine tuinen/parken in Nederland en na een beschouwing over de latere nieuwbouw, die de ideeën van Mawson toch hebben aangetast - pas de betekenis van zijn ontwerp en wat er nu van over is, op werkelijke waarde kunnen schatten.

4. De ontwikkeling en aanpassing van de tuinen tussen 1908 en 2004

Wanneer we de ontwikkeling van een bepaalde tuin willen volgen is het een beproefde methode om verschillende kaartmaterialen, luchtfoto's, prentbriefkaarten en oude foto's chronologisch te bestuderen.

Wat kunnen we van de Topografische kaart van Nederland (situaties vóór WO II) leren?

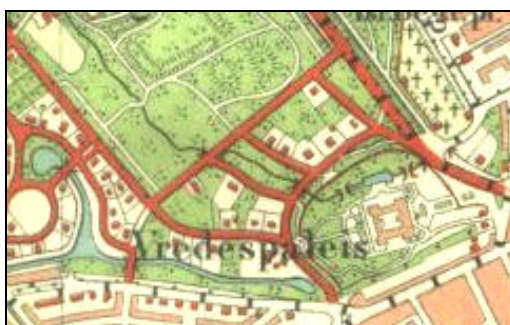
De topografische Kaart van Nederland 1:25.000 verschaft de volgende informatie:

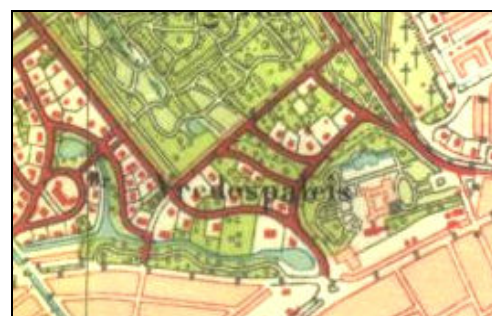
1903

1909

1922

1933

Op de kaart van 1903 zien we het huis Buitenrust liggen aan de Scheveningseweg. Achter het huis ligt het landgoed Buitenrust dat één geheel is gaan vormen met het landgoed Zorgvliet. De Haagse Beek stroomt van noordwest naar zuidoost door het landgoed en verlaat dit in een rechte loop noordwaarts

¹⁶ De auteur Leeuwin behandelt in zijn artikel (zie noot 4) meer elementen in de tuin die gekoppeld kunnen worden aan de Vrede, maar deze worden door ons in dit verband niet verder behandeld.

langs het huis. Het loofbos wordt doorsneden door rechte en gebogen paden. Aan de zuidrand van het bos ligt een grote landschappelijke vijver. Op oude kaarten heet het terrein rond deze vijver de Anna Paulowna - tuin

In 1909 is de situatie duidelijk veranderd. Precies ten zuiden van het Huis Buitenrust en ten zuiden van de Haagse Beek is een lange smalle strook terrein voor het Vredespaleis gereserveerd. We weten dat in 1909 de bouw van het paleis in volle gang was.

In 1922 is de situatie geheel veranderd. Buitenrust is afgebroken en het paleis is gebouwd; de tuinen zijn aangelegd en er is een villapark 'Zorgvliet' ten noordwesten van het paleispark op de kaart te zien (tussen 1913 en 1915 aangelegd volgens een verkavelingsplan van architectenbureau Z. Hoek en J.T. Wouters). Op deze kaart lijkt het dat de rozentuinen en grote spiegelvijver en achtertuinten niet geheel volgens Mawson's plan zijn aangelegd, maar op een luchtfoto uit 1927 is het park heel nauwkeurig volgens de plannen van Mawson te zien (zie hieronder).

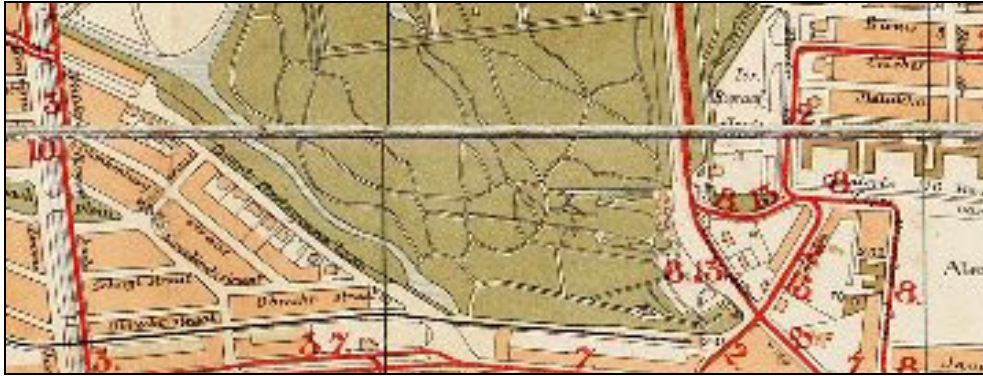

Figuur 5: Luchtfoto met Vredespaleis, 1927. Tuinaanleg en Villapark 'Zorgvliet' duidelijk te zien.

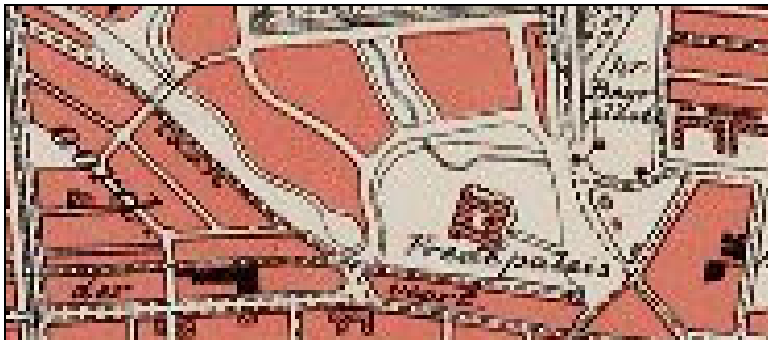
Waarschijnlijk heeft men bij het vervaardigen van de kaart van 1922 de correcte situatie niet gekend en is de kaart toen niet bijgewerkt.

In 1933 zijn de details van grote vijver, plaats van rozentuinen, voortuin met voorplein en achtertuinten met ganzenvoet goed te zien. Bovendien is nu het academiegebouw ingetekend.

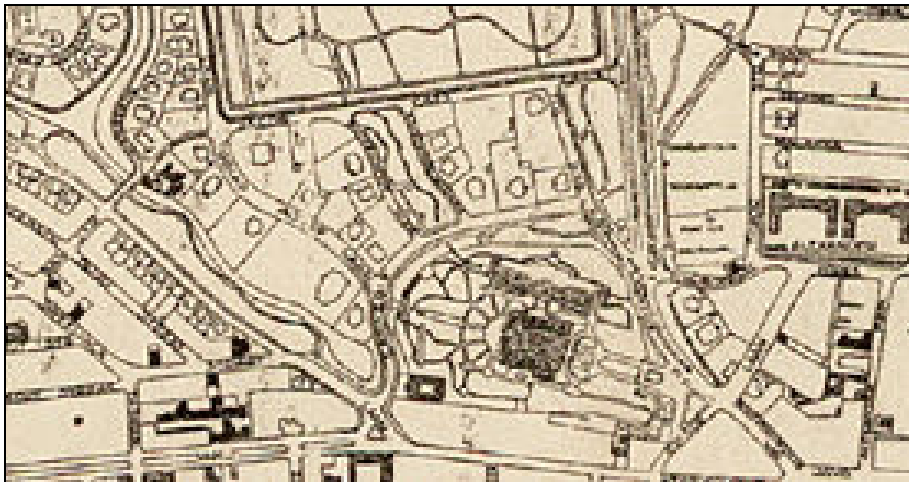
Stadskaarten. Veel accurater zouden de stadskaarten moeten zijn. Maar deze geven toch ook weer niet altijd een nauwkeurig beeld. De eerste twee kaarten die dan in aanmerking komen om te bestuderen zijn de kaart van J.C. Bignell uit 1888 en de kaart van G. Vormer en C. Bredée uit 1906. Deze geven echter wat betreft de omgeving van het toekomstige Vredespaleis hetzelfde beeld als de kaart van 1907 (zie hieronder). Hierop is duidelijk het huis Buitenrust te zien en daarachter de Haagse Beek.

Kaartdetail Den Haag, 1907. Vervaardiger en uitgave Van Holkema & Warendorf. Litho. Op deze kaart is de waterloop van de Haagse Beek te zien achter het huis Buitenrust.

Kaartdetail Den Haag 1913. Uitgave P.J. van Dijk. Op deze kaart is het Vredespaleis schematisch ingetekend.

Kaartdetail Den Haag 1932. Litho. Vervaardiger Stadsontwikkeling & Volkshuisvesting. Uitgave Smulders. Op deze kaart zijn alle structuren van het ontwerp van Mawson duidelijk herkenbaar.

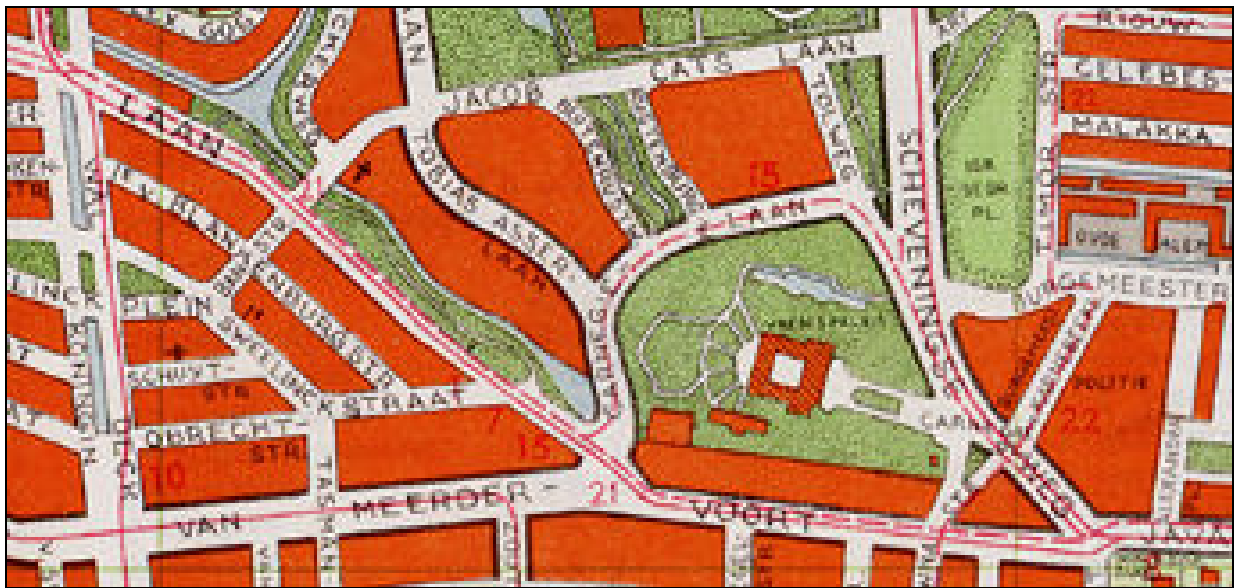
Militaire Kaart Den Haag, detail, 1943. Litho. Vervaardiger en Uitgave Nederlandse Topografische Dienst. Op deze kaart ontbreken veel details (o.a. het gebouw vanwege oorlogssituatie), maar heel goed is de loop van de Haagse Beek te zien, over het terrein van het Vredespaleis.

Kaartdetail Den Haag, 1948. Litho. Vervaardiger en Uitgave Dienst Stedelijke Ontwikkeling en Volkshuisvesting. Het ingewikkelde padenpatroon achter het Vredespaleis is heel duidelijk te onderscheiden in de bosrand. Zelfs de duinrichel en de kwekerij zijn ingetekend.

Kaartdetail Den Haag, 1954. Litho. Vervaardiger Grondbedrijf. Minder details in de bosrand.

Kaartdetail Den Haag, 1964. Litho. Vervaardiger Smulders. Uitgave Kompas.

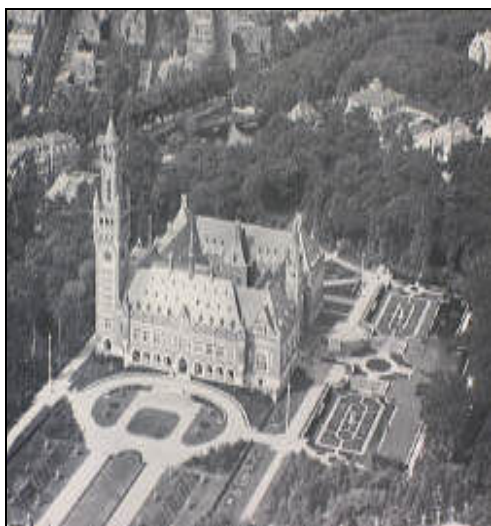
Luchtfoto's

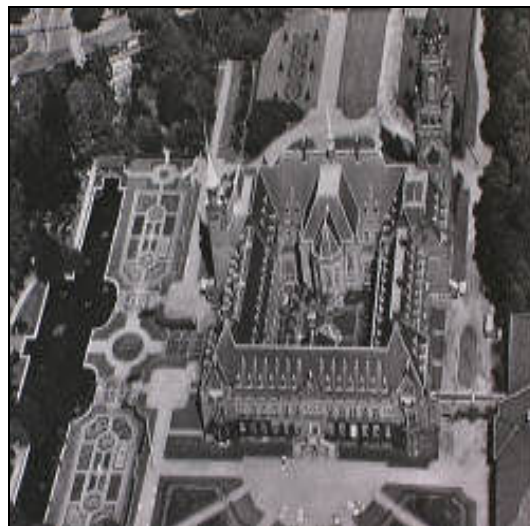
1915

1951

1930

1962

Na 1996? Met achter het paleis nieuwbouw van Internationale Hof van Justitie en nieuwe tuin van E. en L. Canneman.

Buitenrust voor de afbraak.

Langs de vijver.

Rozentuin oostelijk deel.

Rozentuin westelijk deel.

Het beeld dat na bestudering van bovenstaande topografische kaarten en luchtfoto's en illustrerenede detailfoto's ontstaat is dat het landgoed Zorgvliet - incl. de landgoederen Buitenrust en Rustenburg - tussen 1888 en 1907 bestond uit een gemengd loofbos (beuken en eiken) met een gevarieerd landschappelijk padenpatroon en de Haagse Beek als hoofdader. Het padenpatroon zal waarschijnlijk van halverwege de 19de eeuw dateren, mogelijk ontstaan naar plannen van Adriaan van der Spuy, directeur van de particuliere domeinen van Koning Willem II, toen Zorgvliet en de door Willem II nieuw aangekochte landgoederen werden samengevoegd.

In verband met toekomstig beheer is de vraag interessant of het padenpatroon uit het eind van de 19de eeuw een uitgangspunt is geweest voor de bospaden in Mawsons ontwerp. Na vergelijking van de padstructuren op de kaart van 1907 en op Mawson's ontwerp (incl. latere stadskarten) blijkt dat Mawson wel gebruikt heeft gemaakt van het water van de Haagse Beek achter het Huis Buitenrust, maar niet van de oude paden in het bos van Buitenrust / Zorgvliet, behalve mogelijk het entreepad vanaf de tuinbeheerderswoning, tussen bosrand en paleis.

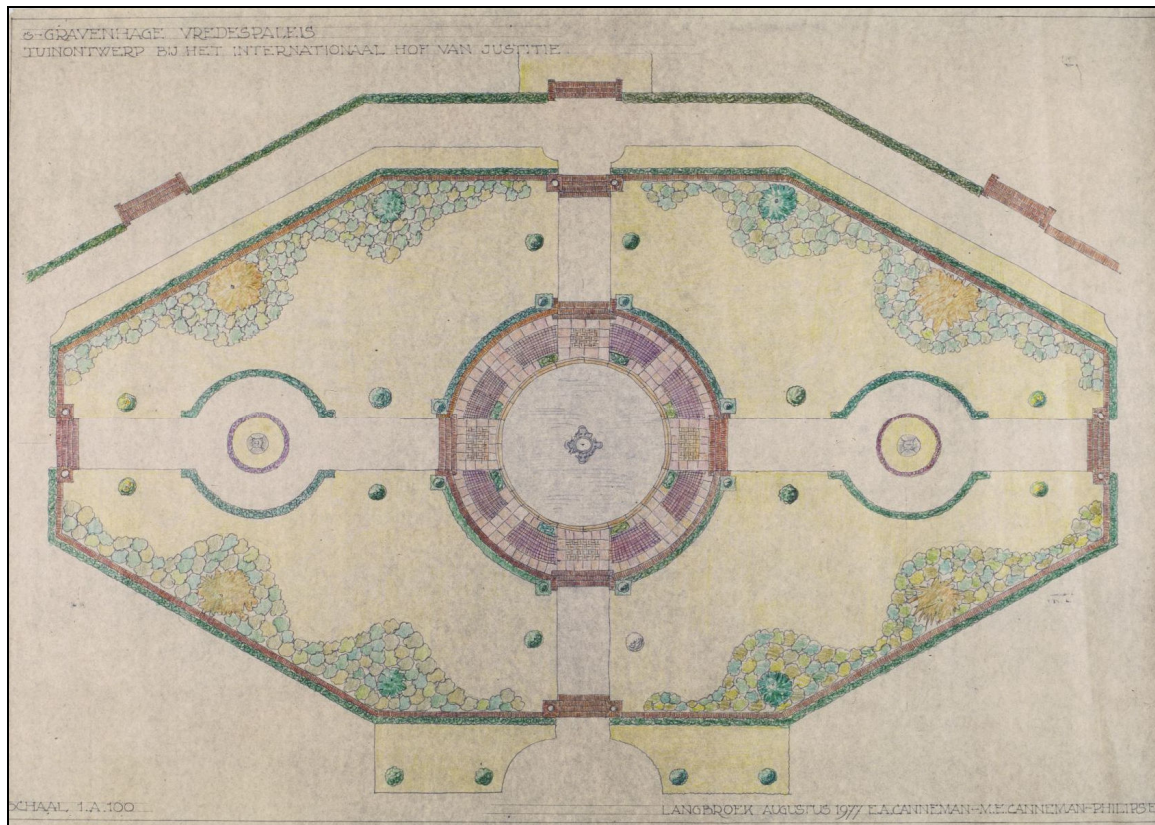
Op de stadskarten is deze ontwikkeling nog nauwkeuriger te volgen. Op de stadskart van 1909 (niet afgebeeld) is schematisch een locatie voor het Vredespaleis gereserveerd (in 1908 werd het ontwerp van Mawson aangenomen en was al met de bouw van het paleis aangevangen; in 1912 werden de buitenplaatsen Buitenrust en Rustenburg pas afgebroken). Op kaarten van 1913 en 1922 (laatste niet afgebeeld) zien we nog geen duidelijke tuindetails, maar volgens de luchtfoto van 1915 blijken alle deeltuinen toch in detail al aanwezig te zijn. Het padenpatroon in de westelijke bosrand wordt echt heel duidelijk op de kaart van 1932 (evenzo 1948) weergegeven. Hieruit blijkt dat Mawson's ontwerp nauwkeurig is uitgevoerd.

Op de kaarten van 1948 en 1954 is heel goed af te lezen dat door de nieuwbouw aan de zuidkant van het paleis (in 1934 door architect J.A.G. van der Steur) geen grove aantastingen hebben plaats gevonden aan het door Mawson geplande park.

De volgende nieuwbouw (1978) heeft verdergaande consequenties voor de tuinen en het park met zich meegebracht. In 1978 is een nieuw gebouw verschenen voor het Internationaal Hof van Justitie aan de noordwestkant van het complex (zie gekleurde luchtfoto 1980). Dit werd een dermate groot gebouw dat een stuk van Mawson's tuin moest worden opgeofferd. Het meest zuidelijke deel van het gebouw zou de symmetrische aanleg van de aanwezige zes deeltuinen achter het gebouw gaan verstoren. Om deze ingreep toch zo min mogelijk te laten opvallen, heeft men toen besloten het tuingedeelte aan de achterzijde van het paleis aan te passen. De heer en mevrouw Elias (architect 1905 - 1987) en Lysbeth (tuinarchitecte 1909 - 1987) Canneman-Philipse werden gevraagd een nieuw plan voor de overgebleven ruimte te ontwerpen, zó dat de nieuwbouw en de achtertuin weer met elkaar in evenwicht zouden komen¹⁷. Zij maakten in 1977 een nieuw symmetrisch ontwerp dat de oost - west -

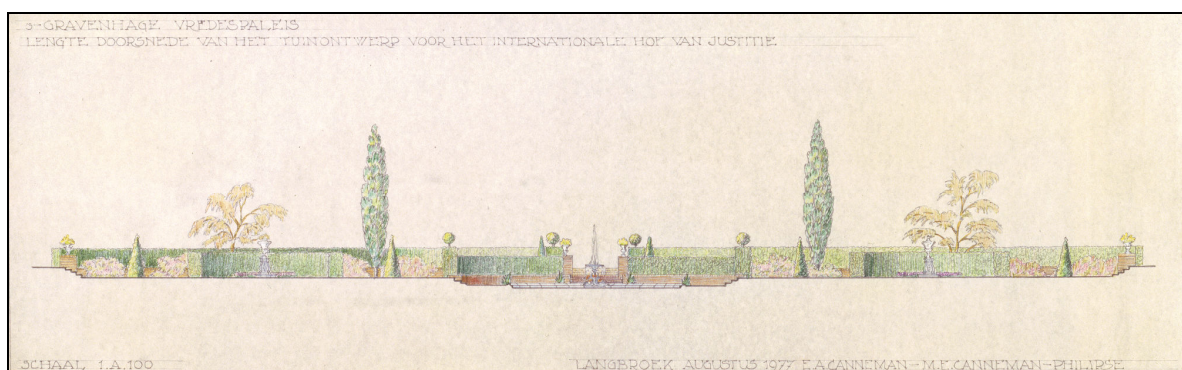
¹⁷ Zie Eric Blok: Dossier Canneman. Elias Canneman en Lysbeth Philipse: scheppers van tuinen. *Tuinjournaal* mei 1995. Bijlage.p. 49 - 65.

as in tact liet, dat qua diepte overeenkwam met de oude deeltuinen en dat goed paste binnen de breedte van de achtergevel (zie afbeelding hierna).

Tuin - ontwerp bij het Internationale Hof van Justitie, 1977; E. en L. Canneman. Noorden rechts. Coll. Vredespaleis.

De vorm van de nieuwe tuin was een uitgerechte achthoek. In het verlengde van de westelijke brug over de vijver werd hiertoe een as getrokken die de oost - west - as zou snijden en zo het middelpunt ging vormen van de nieuwe achtertuin. In Canneman's ontwerp bleef ook de sfeer van een eenvoudige rustige formele symmetrische tuin behouden, zoals die eerder door Mawson was vastgelegd. In het midden van de nieuwe tuin kwam een verdiept rond bassin te liggen met een spuitende fontein. Rondom deze fontein ligt een verharding van klinkers en natuursteen, waarop vier zitbanken. Een ronde taxushaag met uitsparingen voor de vier paden sluit deze cirkel af. Daarbuiten liggen vier grasvlakken die zelf ook weer zijn omzoomd door taxus en voorzien van een losse beplanting van enige azalea's en rododendrons. In de winter zorgen de accenten van geknipte taxus - zuilen en - bollen en de geknipte buxuspiramiden voor een decoratief uiterlijk. We kunnen stellen dat de ontwerpers met deze tuin de karakteristieke kenmerken van de architectonische tuinstijl, die door Mawson werden toegepast, op waarde hebben geschat en gewaardeerd.

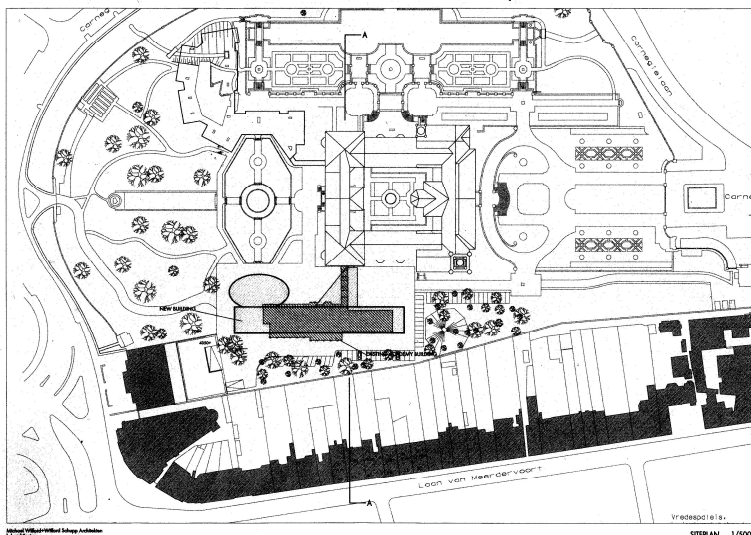
Doorsnede van tuinontwerp bij Internationale Hof van Justitie, 1977. Ontwerp E. en L. Canneman.

Tuin ontworpen door E. en L. Canneman, bij Internationale Hof van Justitie, anno 2004.

Ook de firma Copijn uit Utrecht heeft in die dagen een bijdrage geleverd aan het herstel van een deel van de buitenruimte van het Vredespaleis. Zij zorgden ervoor dat de loop van de Haagse Beek onder de nieuwbouw en tussen de plaats waar deze het park *inkomt* en waar hij in de spiegelvijver *uitstroomt*, zichtbaar bleef tussen met klinkers geplaveide wallen¹⁸. Dit werk is misschien als een kunstwerk te beschouwen, maar na een kleine tien jaar kan men zich toch afvragen of dit wel zo moet. De eerste verzakking is ingetreden.

Het nieuwste nieuwbouwplan is ontworpen door Wilford Schupp Architects. Men noemt het wel de compositie van een rechthoek, een driehoek en een ovaal. De nieuwbouw is geprojecteerd op de plaats van het gebouw van Van der Steur, maar wordt wel veel hoger. Een glazen ovale collegezaal is gepland precies ten zuiden van de tuin van het echtpaar Canneman. De tuin blijft dus uiteindelijk zoveel mogelijk gespaard, maar men zal toch ernstig rekening moeten houden met de gevolgen van de schaduwwerking van dit hoge gebouw.

Figuur 6: Nieuwbouwplan 2004 van Wilford Schupp Architects. Plaats ten zuiden van Vredespaleis, op plaats van gebouw van J.A.G. van der Steur. De ovale collegezaal blijft buiten de tuin van E. en L. Canneman.

¹⁸ De wallen zijn te steil en de beschoeiing van hout kan dit niet dragen.

Het historische en tegenwoordige plantensortiment

Er is nu veel aandacht besteed aan de locatie en de ontwerpen van de tuinen van het Vredespaleis. Hiervoor hebben we allerlei documenten bestudeerd, zoals ontwerpen van de tuinarchitecten Th. Mawson en het echtpaar Canneman, plattegronden, luchtfoto's en foto's. Wat we nu nog moeten onderzoeken als derde stap is wat de karakteristieke kenmerken zijn van het toegepaste plantensortiment.

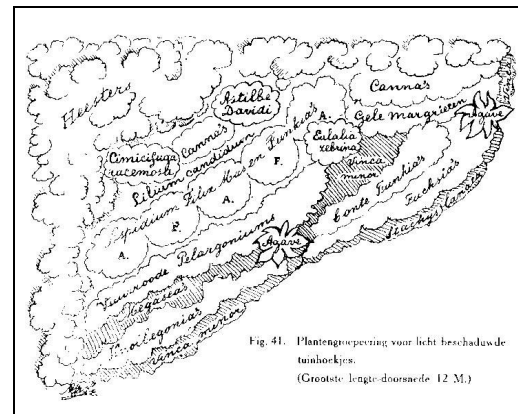
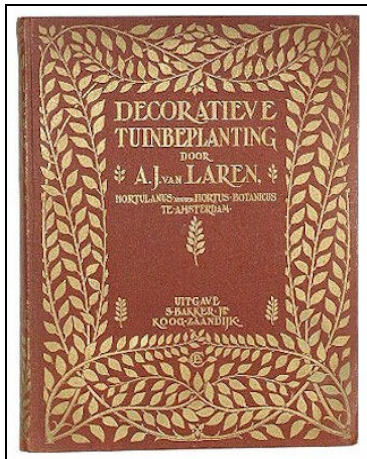
In 1911 stelde Mawson de Nederlandse tuinontwerpster Sophie Helena Luyt aan, als verantwoordelijke voor de tuinaanleg en het beplantingsplan. Een deel van haar memoires uit de tijd van het Vredespaleis zijn opgenomen in het boek *The trusteeship of an ideal: the Carnegie foundation, vignettes of a century* (2004)¹⁹. Enkele opmerkingen uit de memoires van Sophia Helena Luyt tonen aan dat zij zelf onder de indruk was van de planten - giften die in natura aan de tuinen van het Vredespaleis werden geschonken: *The Rose Society 'Nos Jungunt Rosae' donated thousands of roses for the twin rose gardens along the length of the lake. Bulbs too were volunteered most generously by various growers and in the ericaceous garden I grouped more azaleas, rhododendrons, ericas and andromedas than I had ever seen in my life.* Deze erica – tuin (heide – tuin) was haar favouriete cottage - tuin, zoals uit een van haar dagboekopmerkingen blijkt. Ze schrijft over het resultaat van deze tuin... *the outcome, in my opinion, had actually much enhanced the natural balance between Palace and gardens...* en even verder op blijkt dat zij de vergroting van de vijver in het tweede ontwerp voor de rozentuin meer waardeert dan de eerder ontworpen kleinere vijver, omdat de nieuwe vijver nu rust en harmonie uitstraalt die meer bij het vredes - idee past. *I much prefer the present sequence of, first, terraces, then a flight of steps down to the rose beds, the quiet calm of the lake in the heart, then across the lake the slightly sloping hills of shrubs, and all this against the glorious backdrop of Cats' mighty oaks, some of which reached back well over two centuries. It all breathes harmony and natural symmetry. Mawson, at heart, felt the same, I felt sure.*

Voor een beeld van de planten welke Mawson bij de aanleg van de tuinen toegepast zou kunnen hebben, zijn een aantal boeken van belang.

We hebben al aangegeven dat de tuinen van het Vredespaleis ontworpen zijn onder invloed van de Arts & Crafts Beweging. Binnen de geometrische tuinen die door de verlenging van de assenstelsels zijn ontstaan, werden deeltuinen gevormd zoals de rozentuin, de watertuin, de formele entree en de cottage - tuinen met gemengde borders als overgang naar het omringende bos. In de gemengde border stonden in die tijd gekweekte wilde planten, vaste planten, één - en twee - jarige planten en heesters. Gertrud Jekyll was aan het begin van de 20ste eeuw in Engeland dé autoriteit op het gebied van gemengde borders en de toepassing van planten. Haar boeken werden veel geraadpleegd in die tijd. In verband met de aanleg van de rozentuin bij het Vredespaleis zal Mawson zeker haar boek (i.s.m. de auteur E. Mowley) hebben nageslagen, getiteld *Roses for english gardens*, London, 1902. Ook schreef Gertrud Jekyll over *Wall - and Watergardens*, een deeltje uit de serie 'Country Life Library', uit 1901. In dit boek zijn de typische waterplanten voor langs de grote vijver, eigenlijk de Haagse Beek, te vinden.

In het jaar dat het paleis werd geopend (1913) verscheen in Nederland het boek *Decoratieve Tuinbeplanting*, geschreven door de hortulanus van de Amsterdamse Hortus Adriaan J. van Laren. In zijn boek vinden we talrijke beplantingsplannen voor gemengde borders en deeltuinen, zoals een schaduwborder, een gemengde border, een rozentuin, een watertuin etc., getekend op de manier zoals Gertrud Jekyll dat deed.

¹⁹ Arthur Eyffinger; *The trusteeship of an ideal: the Carnegie foundation, vignettes of a century*. Den Haag, 2004; p. 87 - 98. Chapter IX: A noble idea to live up to ... Jammer genoeg zijn in dit hoofdstuk geen echte beplantingsgegevens opgenomen. Het beschrijft de opbloeiende liefde tussen Luyt en Herman Rosse, de verantwoordelijke binnenhuisarchitect van het Vredespaleis.

Figuur 7: Het boek *Decoratieve Tuinbeplanting* door A.J. van Laren. Links band en rechts ontwerp voor mixed border in cottage - stijl.

Deze Adriaan van Laren stond beslist - misschien onbewust - onder invloed van Jekyll's werkwijze en dit boek is dan ook heel goed als handboek voor de plantenkeuze en de werkwijze van toen te gebruiken.²⁰

Bij het restaureren van beplantingen zal men ook willen weten welke bomen men kan toepassen. Het boek van Van Laren geeft zeker namen van sierbomen. Maar als men precies wil weten of bepaalde bomen toegepast werden in de tijd van Mawson en of ze al in 1913 of eerder in Nederland bekend waren, kan men het beste de meest recente druk van het boek *Nederlandse Dendrologie*, geschreven door B.K.oom, als handboek gebruiken, omdat in dit boek vaak wordt vermeld wanneer de gezochte bomen in Nederland zijn ingevoerd.

Naar onze overtuiging worden de tuinen anno 2004 uitstekend onderhouden. Tuinbouwkundig is de tuinstaf vakkundig en creatief te noemen. Tuinhistorisch valt er misschien nog wat te leren. Historisch verantwoorde verbeteringen zullen de tuin ten goede komen en de tuinlieden nog meer kennis en vreugde brengen. Men kan eenvoudig te raden gaan in bovengenoemde boeken, zowel wat betreft het herstellen van sommige boom- en heesterbeplantingen, als ook wat betreft het weer opvullen van opgevallende tuindelen (veroorzaakt door planten die niet aanslaan), het maken van mixed borders, het zoeken naar eenvoudiger maaibeheer, het vullen van tuinvazen etc. etc. Ook lijkt het ons gewenst dat ongeveer eenmaal per jaar advies of begeleiding aan de tuinstaf wordt gegeven door een gespecialiseerd tuinhistorisch adviesbureau, om maatregelen die een historische achtergrond hebben te bespreken. In hoofdstuk 7 zal in aanbevelingen worden aangegeven welke verbeteringen volgens ons kunnen worden aangebracht.

5. De betekenis van de tuinen anno 2004

Hoe moeten we het ontwerp van Mawson nu waarderen? Welke plaats neemt zijn ontwerp in temidden van de Nederlandse tuinarchitectuur aan het begin van de 20ste eeuw?

Het is natuurlijk alleen al een uniek ontwerp omdat het het enige ontwerp in Nederland is dat door de bekende Engelse tuinarchitect Thomas Mawson, eerste hoogleraar in de landschapsarchitectuur in Liverpool, is gemaakt. Maar werden er in Nederland in die tijd ook al door andere tuinarchitecten ontwerpen gemaakt in de drie genoemde toegepaste stijlen, de gemengde stijl, de architectonische stijl en de cottage - stijl en zijn deze ontwerpen dan de moeite waard en nog bestaand? We zullen dan kijken naar de laatste tien jaar van de 19de eeuw tot de opening van het paleis in 1913, dus van 1890 tot 1913.

In deze periode waren Hugo Poortman, Hendrik Copijn, Leonard Springer en Dirk Tersteeg de belangrijkste tuinarchitecten in Nederland.

Hugo Poortman (1858 - 1953) is eigenlijk de eerste die in navolging van de Franse tuinarchitect Eduard André (bij wie hij aanvankelijk in dienst was) in gemengde stijl is gaan werken, d.w.z. dat hij

²⁰ Dit boek verscheen in Koog - Zandijk in 1913; een tweede vermeerdeerde druk kwam uit in Amsterdam in 1924. Beide boeken zijn anno 2004 nog bij antiquariaten te verkrijgen en we raden aan de eerste druk voor de tuinstaf aan te schaffen. Zie Internet.

nieuwe geometrische tuinen ontwierp - geïnspireerd op barokke vormen - rondom oude kastelen en landhuizen, ingebed in een ouder en veel groter landschapspark. Hij was de schepper en/of uitvoerder van de nu nog bestaande en hooggewaardeerde tuinen van kasteel Weldam (vanaf 1886); Kasteel Twickel (vanaf 1886); Kasteel Middachten (1888) en Kasteel Amerongen (1889).

Hendrik Copijn (1842 - 1923) was net als Springer (en toch ook Poortman voor een deel van zijn werken) een man van de grote ruim opgezette landschapsstijl, maar hij wilde, op verzoek van de opdrachtgever, ook wel in gemengde stijl werken. Copijn's ontwerpen in deze stijl en in deze periode waren de nog bestaande tuinen bij Kasteel De Haar in Haarzuilens (1894 - 1904) en de terrassentuin bij de oranjerie van Warnsborn in Arnhem, onlangs weer gerestaureerd. Zijn eerste twee projecten zijn qua stijl niet te vergelijken met de tuinen van het Vredespaleis en de tuin op Warnsborn was bij een oranjerie gelegen en niet verankerd met een landhuis of paleis.

Leonard Springer (1855 - 1940) heeft in deze periode een tuin in gemengde stijl bij Paleis Noordeinde (1894 - 1897) ontworpen. Ook dit project is een zuivere gemengde stijl met een eenvoudige geometrische tuin achter het paleis, terwijl het geheel door een veel groter landschapspark wordt omgeven.

Dirk Frederik Tersteeg (1876 - 1942) was de Nederlandse vertegenwoordiger van de architectonische stijl in Nederland. Hij kocht in 1899 een kwekerij in Naarden. Aanvankelijk liep zijn zaak niet echt goed, maar na zijn eerste tuinarchitectuur - opdrachten in de eerste vijf jaar van de 20ste eeuw, begon de zaak toch te draaien. Zijn opdrachten betroffen particuliere tuinen bij moderne villa's en landhuizen. In 1906 kwam hij via het tijdschrift *De Bouwwereld* in fel conflict met de tuinarchitect Leonard Springer (die uitgenodigd werd door de Carnegie - stichting om de tuin van het Vredespaleis te ontwerpen). Springer verwierp zijn baksteen - stijl totaal. Hij was een man van de natuurlijke landschapsstijl, waarin geen gemetselde bakstenen elementen als keermuren, trappen, betonnen pergola's, terrassen, verdiepte vijvers met betonnen randen etc. paste. Tersteeg's ontwerpen zijn meestal ontworpen op basis van een (orthogonaal) assenstelsel dat aansluit op de architectuur van het huis. Op deze wijze trachtte hij een perfecte eenheid tussen huis en tuin te creëren. Hij werkte veel samen met moderne architecten zoals Eduard Cuypers, K.P.C.de Bazel, J.W.Hanrath, C.Brandes en S.de Clercq. Hij paste dus volmaakt in de kringen van de Arts & Crafts Beweging, hoewel hij met deze beweging nooit werkelijk contact heeft gehad voorzover wij weten.

Welke projecten van Tersteeg - gedateerd vóór 1913 - kennen wij nu in deze stijl en stellen deze projecten tegenwoordig nog echt iets voor? Voorzover we weten is Tersteeg's eerste werk de villatuin Vijverhof voor Gerard Philips in Eindhoven. Dit is een grote villatuin, maar niet te vergelijken met een tuin bij een groot kasteel of paleis. Een van zijn volgende projecten was Kasteel Eckart in Nuenen, dat in 1906 werd verbouwd onder leiding van Eduard Cuypers. Dit betreft een neo - barokke aanleg die tegenwoordig zeer verarmd is ten opzichte van de foto's die we kennen uit de jaren dertig van de 20ste eeuw. Hiervan is tot heden geen ontwerptekening teruggevonden. Na enkele opdrachten in 1907 - o.a. Kasteel Vlieg in Ulestraten waarvan ook weinig is overgebleven - kreeg Tersteeg in 1910 twee belangrijke opdrachten , namelijk een bloementuin voor Prins Hendrikoord in Lage Vuursche en een opdracht voor een complex van tuinen voor het huis Hooge Vuursche in Baarn. Ook hier werkte hij samen met de architect Eduard Cuypers. Tussen 1910 en 1913 volgen dan nog de landhuizen Groot Zomerzorg in Bloemendaal en Huize Remmerstein in Rhenen in samenwerking met de architect S. de Clercq.

Voor de tuinen van Prins Hendrikoord (1909 - 1910), Hooge Vuursche (1910) en Remmerstein (ca. 1912) kunnen qua stijl heel goed met het werk van Mawson concurreren. Zij zijn alle drie ontsproten aan de geest van de Arts & Crafts Beweging, d.w.z. deze tuinen zijn alle drie in nauwe relatie met de architectuur van het huis ontworpen en vormen met de huizen een hechte eenheid. Zij zijn geprojecteerd langs een middenas van symmetrie en in het geval van Hooge Vuursche en Remmerstein ook langs een korte as van symmetrie die loodrecht op de eerste staat, waarbij het huis op het snijpunt der assen is geprojecteerd. Alle drie deze ontwerpen liggen in een omranding van ouder bos, op een oudere buitenplaats en zijn dus ook in dat opzicht met Mawson's ontwerp voor het Vredespaleis te vergelijken. Wat ze missen is een enorme vijver. In alle drie de tuinen wordt gespeeld met baksteenarchitectuur als terrassen, trappen, verdiepte bloementuinen, vijvers etc. Zie onderstaande foto's.

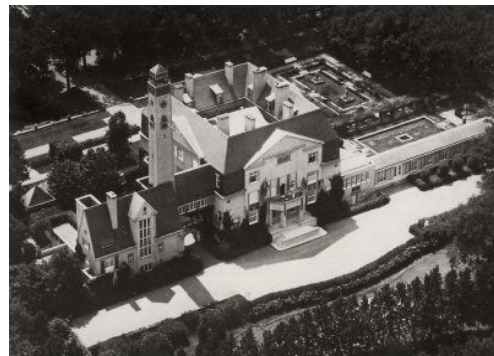

Figuur 4 a en b. Gezichten in de tuin van Hooge Vuursche te Baarn, naar ontwerp (1910) van Dirk Tersteeg, anno 2004.

Figuur 4 c en d: idem.

Naast de werken van Tersteeg werd er nog een tuin in de geest van de Arts & Crafts Beweging in Nederland aangelegd, en wel de tuinen bij Huis Kareol in Aerdenhout, ontworpen evenals dat van Mawson in 1908 en in dit geval door de Duitser Max Luger (1864 - 1952), in samenwerking met de architect van het huis, de Zweed Anders Lundberg.²¹ Luger doceerde binnenhuisarchitectuur en tuinkunst aan de universiteit van Karlsruhe. Van hem waren ook de beroemde tegeltableaus in het huis Kareol. Op onderstaande luchtfoto kan men heel goed zien dat het grote huis via verschillende aflopende terrassen door regelmatig gevormde tuinen werd omgeven. Helaas is in 1980 het huis en bijna alles van deze tuinaanleg afgebroken. De aanleg vormde samen met die van het Vredespaleis het vroegste karakteristieke voorbeeld van de architectonische tuinstijl in Nederland, maar helaas heeft men dat toen niet op tijd ingezien.

Figuur 5: Huis en tuinen van Kareol te Aerdenhout, (tuinontwerp 1908).

²¹ Zie noot 4.

Wanneer we dus de tuinen van het Vredespaleis vergelijken met tuinen in dezelfde stijl en uit dezelfde tijd (tussen 1890 en 1913), dan blijkt dat het huis Kareol met tuinen uit hetzelfde jaar is afgebroken en dat tuinen van ongeveer dezelfde allure, namelijk Hooge Vuursche en Remmerstein, van latere datum en van mindere kwaliteit zijn te beschouwen, alhoewel men over het laatste natuurlijk kan twisten. Bij vergelijking valt onmiddellijk op dat de tuinen van Tersteeg niet over een grote vijver en ook niet over een rozentuin beschikken. Hooge Vuursche munt uit door een bijzondere cascade, waarschijnlijk de grootste en langste van Nederland.

De tuin van het Vredespaleis is beslist de vroegst overgebleven tuin van allure in de architectonische tuinstijl, zowel in Zuid - Holland als in Nederland, en zeker - ook door de vredessymboliek die erin wordt uitgedragen - de meest unieke, interessante en representatieve tuin van de periode vlak vóór de Eerste Wereldoorlog.

6. Conclusies en aanbevelingen voor beheer en herstel van de tuinen²².

Bovenstaande hoofdstukken gaven een overzicht van de totstandkoming van de tuinen van het Vredespaleis tussen 1908 en 2004 en van de betekenis van het concept van Thomas Mawson, zoals dat in 1913 aan de wereld werd aangeboden.

Conclusies.

Uit deze vergelijkende tuinhistorische gegevens is het volgende te concluderen:

Mawson heeft de tuinen van het Vredespaleis tot een waardig paradijs geschapen. Zijn uitgangspunten zullen ook de uitgangspunten van de tegenwoordige tuinstaf moeten zijn.

- de ligging van het Vredespaleis is uiterst zorgvuldig uitgekozen. Het geselecteerde terrein lag op de plaats van het zuidoostelijke deel van het 19de eeuwse koninklijke landgoed Zorgvlied, aan de rand van de bewoonde kern van de regeringsstad 's Gravenhage. Rust en veiligheid werden gegarandeerd door rondom het terrein bosstroken van de oude buitenplaatsen Buitenrust en Rustenburg te laten staan. De Haagse Beek, die nog steeds over Zorgvlied en over het terrein van het Vredespaleis stroomt, vormt de levensader van zowel het 19de - eeuwse landschapspark Zorgvlied als van de 20ste eeuwse tuinen van het Vredespaleis.
- in de tuinen van het Vredespaleis is niet alleen de gangbare gemengde stijl toegepast, maar ook de uiterst moderne architectonische tuinstijl en de cottage - stijl.

22 Deze conclusies vragen om zorgvuldig en vakkundig beheer.

De redengevende omschrijving van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg/RDMZ is naar onze mening niet correct te noemen.

In de inleiding wordt gesproken over het paleis...dat is *gesitueerd in een park waarvan de door Th. Mawson ontworpen park - aanleg aan de N - zijde nog resteert*...Zie hieronder punt 3).

In de beschrijving van het rijksmonument Vredespaleis wordt slechts drie maal het woord park/tuinaanleg genoemd, terwijl er ook geen bijbehorende kaart met omgrenzing van het park is gemaakt. Met een dergelijke summier beschrijving kan geen beheerder of tuinbaas uit de voeten.

Wat wordt er dan wel in beschreven?

1) *Aan het gebouw en de inrichting van het omringende **park** hebben alle deelnemende landen van de 2^e Vredesconferentie van 1907 bijgedragen... naast verschillende tuinsieraden* (zie Bijlage 1).

2) *Het omringende park is afgesloten door een Duits smeedijzeren hekwerk op een zandstenen muur met dito pijlers aan de ingangszijde, gedekt door putti met druiventrossen en korenaren; de hekken zijn voorzien van bronzen reliëfs voorstellende Amicitia, Pax, Justitia en Concordia; de overige pijlers bevatten terracotta - plaquettes met een weegschaal aan de linker - en een gordiaanse knoop aan de rechterzijde.*

3) *Van de door de prijswinnaar Th. Mawson ontworpen **tuin - aanleg** resteert alleen nog de formele aanleg van de rozentuin aan de N - zijde, ingeklemd tussen de verhoogde terrassen met balustrades en een langgerekte vijver waarover terzijden twee bruggen met colonnades zijn aangebracht.* De beschrijver/onderzoeker heeft zich niet gerealiseerd dat de aanleg aan de oostzijde met tapis vert, en gedeeltelijk ook die aan de zuidzijde met toegangspad en Parnassusberg, nog in oorspronkelijke staat verkeren. Bovendien zijn oude delen bos van de 18de/19de - eeuwse buitenplaatsen Buitenrust en Rustenburg als gordel rondom de nieuwe aanleg destijds gerespecteerd en heden nog steeds aanwezig.

4) [Conclusie]: *Complex van Vredespaleis en bibliotheek met **bijbehorend** interieur en **park - aanleg en tuinsieraden**, parkwachterswoning en hekwerk, in rijke, op traditionele vorm en gegronde stijl waarbij de ornamentiek geheel in het teken staat van het vredethema, als geheel kenmerkend voor de traditionalistische bouwwijze en internationalistische denkwijze uit het begin van deze eeuw zowel qua functie als qua vormgeving en uitvoering en als zodanig van algemeen, internationaal belang wegens cultuur - historische waarde, zowel in architectonische zin als vanuit oogpunt van kunstnijverheid alsook uit oogpunt van politieke ontwikkeling.*

- het 19de eeuwse bestaande bos van Zorgvlied, met voornamelijk eiken en beuken, is zoveel mogelijk behouden.
- de tuinarchitectuur is afgestemd op de architectuur van het paleis. Tuinen en paleis vormen daardoor een hechte eenheid.
- er is door Mawson uiting gegeven aan een hoogst persoonlijke vredessymboliek. Hij gebruikte hiervoor eenvoudige middelen: ruimte, rust, en openheid, zoals een weids waterbassin en een hechte eenheid (via doorgetrokken assenstelsels) tussen architectuur en tuinarchitectuur.
- de vredessymboliek is ook in de beplanting uitgedrukt. Dit deed hij door het toepassen van bomen met niet al te grote bladeren (grote bladeren staan voor duisternis en oorlog); doornloze (vredelievende) struiken (behalve rozen die liefde symboliseren) en een bloembeplanting in rustige (niet schreeuwende, contrasterende) kleuren.

Eerder werd al geconcludeerd dat de tuin van het Vredespaleis, vergeleken met andere dergelijke tuinen in dezelfde periode, de vroegst overgebleven tuin is in de architectonische tuinstijl en de meest unieke, interessante en representatieve tuin in Nederland van de periode vlak vóór de Eerste Wereldoorlog.

Aanbevelingen

Voor de aanbevelingen wordt verwezen naar het originele rapport. Deze zijn niet in deze Internet-versie van het rapport opgenomen.

Bijlage 1, zie volgende pagina's.

Wij danken Dolf van Eendenburg en zijn tuinstaf voor de plezierige samenwerking.

Carla en Juliet Oldenburger.

BIJLAGE 1.

Lijst tuinvazen en (tuinornamenten met bijgeleverde plattegrond en foto's.

Naast onderstaande vaste opstelling van vazen en tuinbeelden staan er nog vele verplaatsbare tuinpotten (met ramskoppen) en houten kuipen en Italiaanse terracotta potten in de tuin verspreid.

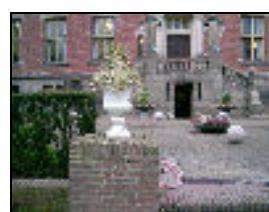
1. Oude vaas met putti, op hoge sokkel, bij zuid - ingang van het paleis, marmer?, pikzwart, moet gereinigd worden. In verband met nieuwbouw naar andere plaats verhuizen?

2. 'De arbeider', bronzen beeld door A.S.N.L. (Toon) Dupuis (1877 - 1937). Dit beeld zal in verband met de nieuwbouw van de Academie moeten verhuizen. Voorstel 1) naar centrum van buxuspleintje ten westen van de rozentuin; voorstel 2) naar plaats van lage fontein (no. 13, hoort oorspronkelijk niet in tuin Vredespaleis), als pendant van Erasmus. We kunnen dan spreken van: 'de Denker en de Doener', die aan beide zijden van de centrale Hongaarse vaas het centrale plein beheersen.

3. In Canneman - tuin: marmeren vaas met spelende en musicerende kinderen, op hardstenen Lod. XIV - sokkel.
4. idem, als 3, maar beschadigd en ander model.
5. A,B,C,D. Vier paren verschillende gietijzeren vazen, wit geschilderd; deze liever alle met Agaves of andere oranjerie - planten vullen, dan met Hedera en Begonia. D. en C. verwisselen, zodat vier dezelfde vazen tegenover elkaar komen te staan.

6. 'Le spectre de la Guerre' door Rebeca Matte de Iniguez uit Chili, gedateerd 1914. Onderbeplanting rustiger maken, liefst in één kleur. Drie coniferen weghalen, onderbeplanting witte rand rondom. Op en achter beeld klimop verwijderen. Klim - Hydrangea is genoeg.

7. Terracotta tempeltje op duinrichel. Gezien de stijl, overeenkomstig de Adelaar, van de hand van W.C.Brouwer. Dak/deksel kapot (ligt er naast). Dit tempeltje verplaatsen (zie aanbevelingen), heeft op deze plek geen sierfunctie. Hier komt nooit iemand. Op deze plaats misschien op den duur hoger beeld plaatsen, dat meer op zal vallen.

8. Hek van de buitenplaats Buitrust, nu als afsluiting van de hoofdas, aan de westzijde van het paleisterrein. Afkomstig dus van de voormalige buitenplaats Buitrust, op welke gronden het Vredespaleis is gebouwd.

9. Twee neo - empire vazen met guirlandes, "van het fijnste grès", vervaardigd waarschijnlijk door Leon Senf van De Porcelainen Fles te Delft. Zie ook no.'s 11, 12 en 17.

- 10.

Twee oude (19de eeuwse?) marmeren versuikerde marmeren tuinvazen, op moderne marmeren sokkels. Volgens sommigen afkomstig van de buitenplaats Zorgvliet. Eén geplaatst in midden van westelijke, de andere in midden van oostelijke rozentuin. Bij westelijke tuinvaas ontbreekt knop op deksel. Bij oostelijke vaas zit deksel scheef op vaas. Voorstellingen op ene vaas: Athene, Mars, Temperantia en Ceres (?). Op andere vaas: processie?/Bacchanten?

11. Vier vazen met omgekrulde bladeren, neo - empire, “van het fijnste grès”, vervaardigd waarschijnlijk door Leon Senf van De Porceleinen Fles te Delft; ander type dan no. 9. Zie ook no.’s 9, 12, 17.

12. Twee vazen met vier engelen, neo - empire, “van het fijnste grès”, vervaardigd waarschijnlijk door Leon Senf van De Porceleinen Fles te Delft; ander type dan 9 en 11. Zie ook no.’s 9, 11, 17.

13. Centraal tuinornament geschonken door Hongarije. Drie van dergelijke vazen zijn ook binnen in het paleis te vinden.

14. Schaalfontein (beton met schelpen en kiezels, soort terrazzo), afkomstig van de gemeente Gorinchem. Voorgesteld wordt om op deze plaats ‘de Arbeider’ te plaatsen, omdat deze vanwege de nieuwbouw van de Academie moet verhuizen. Pendant van no. 15. Zie ook no. 16. We kunnen dan spreken van ‘De Denker’ en ‘De Doener’.

15. Beeld van Erasmus door beeldhouwer Hildo Krop. Pendant van no. 14.

16. Plantenbak met leeuwenkopjes. Terazzo? Afkomstig van de gemeente Gorinchem. Zie ook no. 14.

17. Twee vazen met guirlandes en fruit, neo - empire, grès, vervaardigd waarschijnlijk door Leon Senf van De Porceleinen Fles te Delft; ander type dan no.'s 9, 11 en 12.

18. Buste van Julius Caesar. Afgietsel, op mooie hardstenen 18de - eeuwse sokkel.

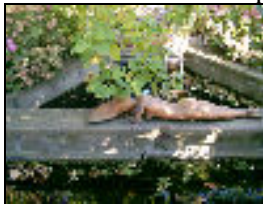
19. Twee reliëfsokkels voor/met vlaggemasten. Jugendstil. Lex et Pax.

20. Terracotta beeld van de Adelaar vervaardigd door W.C. Brouwer, 1907. Oorspronkelijk zijn twee adelaars bij Brouwer besteld voor de Cour. Zou de andere ook nog aanwezig zijn? Dit beeld mist nu de kop en zal gerestaureerd worden. Beter misschien na restauratie binnenplaatsen, bijvoorbeeld in het nieuwe Academiegebouw?

21. Oorspronkelijke en nieuwe nagemaakte tuinpotten met ramskoppen. De oude zijn vervaardigd door W.C. Brouwer. De nieuwe potten zijn in replica nagemaakt in Indonesië.

22. Houten beeld van liggend naakt (kikkermens) bij de oostelijke pergola over de Haagse Beek, gemaakt door Dolf van Eendenburg.

23. Houten beeld van rechter in de voortuin, gemaakt door Dolf van Eendenburg.

24. Twee schalen met eikels, brons. Op de krullen aan het einde van de hardstenen randen die het voorperk afsluiten.

25.

26.

Duits smeedijzeren toegangshekwerk op een zandstenen muur, met bronzen reliëfs, voorstellende Amicitia, Vrede, Justitia en Concordia
Terracotta friezen op de pijlers van het afsluithek rondom het complex (de laatste weer van W.C.Brouwer).